Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

TIJORAT BANKLARINI TASHKIL ETISHNING HUQUQIY VA IQTISODIY ASOSLARI

Qurbondurdiyev Jo'shqinbek
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
3-kurs talabasi ilmiy tadqiqotchi
Esanov Oybek Madatovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya
hisobi va audit kafedrasi kata o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24014993

Anotatsiya . Ushbu maqolada tijorat banklarini tashkil etishning huquqiy va iqtisodiy asoslari, ularning bank tizimidagi o'rni hamda faoliyatini yo'lga qo'yishning asosiy shartlari yoritilgan. Tijorat banklarini tashkil etish jarayonida qonunchilik talablariga rioya etish, bank faoliyatini litsenziyalash, ustav kapitalini shakllantirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, banklarni tashkil etishda iqtisodiy manfaatdorlik, kapital yetarliligi, risklarni boshqarish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishning ahamiyati ochib berilgan. Maqolada tijorat banklarining barqaror faoliyat yuritishi, bank xizmatlari bozorida raqobatni rivojlantirish va iqtisodiyotning moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojini qondirishda huquqiy hamda iqtisodiy omillarning o'zaro bog'liqligi asoslab berilgan.
Kalit so'zlar: tijorat banklari, bank tizimi, bank faoliyati, huquqiy asoslar, iqtisodiy asoslar, bankni tashkil etish, ustav kapitali, litsenziyalash, moliyaviy barqarorlik, bank nazorati.

Abstract. This article examines the legal and economic foundations of establishing commercial banks, their role in the banking system, and the key requirements for initiating banking operations. Particular attention is given to compliance with legislative requirements, banking licensing, the formation of charter capital, and the maintenance of financial stability. The study also explores the importance of economic viability, capital adequacy, risk management, and the efficient allocation of financial resources in the establishment of commercial banks. The article highlights the interrelationship between legal and economic factors in ensuring the sustainable operation of commercial banks, promoting competition in the banking services market, and meeting the financial needs of the economy.
Keywords: commercial banks, banking system, banking operations, legal framework, economic foundations, bank establishment, charter capital, licensing, financial stability, banking supervision.

Аннотация. В данной статье рассматриваются правовые и экономические основы создания коммерческих банков, их роль в банковской системе и основные условия организации банковской деятельности. Особое внимание уделяется соблюдению требований законодательства, лицензированию банковской деятельности, формированию уставного капитала и обеспечению финансовой устойчивости. Также раскрывается значение экономической целесообразности, достаточности капитала, управления рисками и эффективного использования финансовых ресурсов при создании коммерческих банков. Обоснована взаимосвязь правовых и экономических

факторов в обеспечении устойчивого функционирования коммерческих банков, развитии конкуренции на рынке банковских услуг и удовлетворении потребностей экономики в финансовых ресурсах.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковская система, банковская деятельность, правовые основы, экономические основы, создание банка, уставный капитал, лицензирование, финансовая устойчивость, банковский надзор.

Kirish. Tijorat banklari mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi pul mablag‘lari harakatini tashkil etish, aholi jamg‘armalarini iqtisodiyotga yo‘naltirish va tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishda muhim o‘rin egallaydi. Banklarning samarali faoliyat yuritishi iqtisodiyotda moliyaviy resurslarning qayta taqsimlanishi, investitsion faollikning oshishi va iqtisodiy o‘sish uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantiradi. Tijorat banklarini tashkil etish oddiy xo‘jalik yurituvchi subyektni tashkil etishdan farq qiladi. Chunki banklar aholi va korxonalarning pul mablag‘larini jalb qiladi, kredit operatsiyalarini amalga oshiradi hamda keng doiradagi moliyaviy majburiyatlarni o‘z zimmasiga oladi. Shu sababli banklarni tashkil etish jarayonida huquqiy talablar bilan bir qatorda iqtisodiy barqarorlik, kapital yetarliligi va boshqaruv samaradorligiga ham alohida e’tibor qaratiladi.

Tijorat banklarini tashkil etishning huquqiy asoslari

Tijorat banklarini tashkil etishning huquqiy asoslari bank faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik, Markaziy bankning me’yoriy hujjatlari hamda bankning ta’sis hujjatlaridan iborat. Ushbu huquqiy asoslar bankning tashkil etilishi, davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi, litsenziya olishi va faoliyat yuritishi bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi. O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklari faoliyatining huquqiy asoslarini shakllantirishda “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun hamda “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonun muhim ahamiyatga ega. Bank faoliyatini tashkil etishda fuqarolik qonunchiligi va aksiyadorlik jamiyatlariga oid huquqiy normalar ham qo‘llaniladi. Yuborilgan manbada ushbu hujjatlar banklarni tashkil etish, ularning faoliyatini tartibga solish va tugatishning asosiy huquqiy manbalari sifatida ko‘rsatilgan. Tijorat banklarini tashkil etish jarayonida Markaziy bank alohida o‘rin tutadi. Uning asosiy vazifalaridan biri bank tizimining barqarorligini ta’minlash, omonatchilar va kreditorlar manfaatlarini himoya qilish hamda banklar faoliyatini nazorat qilishdan iborat. Shu jihatdan banklarni tashkil etish uchun ruxsat berish va litsenziyalash jarayoni bank tizimiga yangi ishtirokchilarni kiritish bilan birga, ularning moliyaviy va tashkiliy jihatdan zarur talablarga javob berishini baholash imkonini beradi. Bankni tashkil etish jarayoni, avvalo, muassislarning o‘zaro kelishuvi, ta’sis hujjatlarini tayyorlashi va bankning tashkiliy tuzilmasini shakllantirishdan boshlanadi. Bankning ustavi, ta’sis shartnomasi, biznes-rejasi va ta’sis yig‘ilishi bayonnomasi uning faoliyatini tashkil etishda muhim hujjatlar hisoblanadi. Ushbu hujjatlarda bankning maqsadi, ustav kapitali, boshqaruv organlari, muassislar tarkibi va faoliyat yo‘nalishlari aks ettiriladi.

Bankni tashkil etishning huquqiy jarayoni litsenziyalash bilan yakunlanadi. Litsenziya bankka qonunchilikda belgilangan doirada bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqini beradi. Bu esa bank faoliyatining qonuniyligini ta’minlash va moliyaviy xizmatlar bozorida tartibni saqlash uchun zarur hisoblanadi.

Tijorat banklarini tashkil etishning iqtisodiy asoslari

Tijorat banklarini tashkil etishda huquqiy talablar bilan bir qatorda iqtisodiy omillar ham muhim ahamiyatga ega. Bankning moliyaviy imkoniyatlari, kapital yetarliligi, daromad olish istiqbollari va risklarni boshqarish qobiliyati uning kelgusidagi faoliyatini belgilovchi asosiy omillardir. Bank kapitali uning moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi muhim manba hisoblanadi. U bank faoliyatini boshlash, zarur tashkiliy xarajatlarni qoplash va moliyaviy yo'qotishlarni qisman bartaraf etish imkonini beradi. Bank ustav kapitali muassislar va aksiyadorlarning mablag'lari hisobidan shakllantiriladi. Uni tashkil etishda mablag'larning qonuniy manbalardan kelib chiqishi va belgilangan talablarga muvofiqligi muhim hisoblanadi. Kapital yetarliligi bankning moliyaviy barqarorligini belgilovchi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlardan biridir. Bank tashkil etilayotganda uning dastlabki kapitali bilan bir qatorda kelgusida kapitalni oshirish imkoniyatlari, kutilayotgan daromadlar va qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish qobiliyati ham baholanishi lozim. Chunki bank faoliyati davomida kreditlar qaytmasligi, likvidlik bilan bog'liq muammolar yoki boshqa moliyaviy xatarlar yuzaga kelishi mumkin. Yetarli kapital ana shunday holatlarda bankning o'z majburiyatlarini bajarish imkoniyatini mustahkamlaydi. Bank tashkil etishning iqtisodiy jihatlari biznes-reja orqali ham namoyon bo'ladi. Biznes-rejada bankning faoliyat yo'nalishlari, mijozlar bazasi, daromad manbalari, xarajatlari va rivojlanish istiqbollari belgilanishi zarur. Bankning iqtisodiy samaradorligi nafaqat foyda olish, balki moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish va risklarni boshqarish bilan ham belgilanadi. Shuningdek, bankning moddiy-texnik bazasi, zamonaviy axborot texnologiyalari va malakali xodimlar bilan ta'minlanganligi ham uning faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bank operatsiyalarini samarali tashkil etish uchun zarur binolar, dasturiy ta'minot, xavfsizlik tizimlari va ichki nazorat mexanizmlarining mavjudligi muhimdir. Shu sababli bankni tashkil etishda iqtisodiy resurslar va tashkiliy imkoniyatlar o'zaro uyg'un holda shakllantirilishi kerak.

Huquqiy va iqtisodiy omillarning o'zaro bog'liqligi

Tijorat banklarini tashkil etishning huquqiy va iqtisodiy asoslari bir-birini to'ldiruvchi omillar hisoblanadi. Huquqiy talablar bank faoliyatining qonuniy doirasini belgilasa, iqtisodiy omillar uning barqaror va samarali ishlash imkoniyatlarini shakllantiradi. Masalan, bankning litsenziya olishi uning qonuniy faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lsa-da, bu holat bankning iqtisodiy jihatdan muvaffaqiyatli bo'lishini o'z-o'zidan kafolatlamaydi. Buning uchun bankning yetarli kapitali, puxta ishlab chiqilgan biznes-rejasi, malakali boshqaruvi va samarali risklarni boshqarish tizimi mavjud bo'lishi kerak. Shuningdek, bank faoliyatini nazorat qilish ham faqat huquqiy talablarni bajarish bilan cheklanmaydi. Bankning moliyaviy holati, to'lov qobiliyati va omonatchilar oldidagi majburiyatlarini bajarish imkoniyatlari uning barqarorligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Demak, banklarni tashkil etishda huquqiy tartibga solish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash yagona maqsadga — ishonchli va barqaror bank tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarini tashkil etish murakkab huquqiy va iqtisodiy jarayon bo'lib, u puxta tayyorgarlik, yetarli moliyaviy resurslar va samarali boshqaruvni talab qiladi. Bank faoliyatining qonuniyligini ta'minlash, ustav kapitalini shakllantirish, litsenziyalash talablariga rioya etish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash ushbu jarayonning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Tijorat banklarini tashkil etishda huquqiy va iqtisodiy omillarning o'zaro uyg'unligini ta'minlash bank tizimiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish va iqtisodiyotning moliyaviy

resurslarga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Shu sababli banklarni tashkil etish jarayonida qonunchilik talablariga rioya qilish bilan bir qatorda, iqtisodiy samaradorlik, kapital yetarliligi va risklarni boshqarish masalalariga ham ustuvor ahamiyat berilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 5-noyabr, O‘RQ-580-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 11-noyabr, O‘RQ-582-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2021-yil 14-iyul, O‘RQ-701-son.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2014-yil 6-may, O‘RQ-370-son.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. 2023-yil 3-iyul, O‘RQ-850-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Banklarni litsenziyalash, ro‘yxatdan o‘tkazish va ular faoliyatini tartibga solishga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
7. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. — Toshkent: Moliya, 2017.